

K funkcím staročeského reflexiva sě

Jiří Pergler (Praha)

FUNCTIONS OF THE REFLEXIVE MORPHEME SĚ IN OLD CZECH

The article deals with the functions of the reflexive morpheme *sě* in Old Czech. Three types of constructions containing the reflexive form are described: (1) constructions with the accusative form of the reflexive pronoun, (2) constructions that express spontaneous events, and (3) agent-demotion constructions. We focus on the most important syntactic and semantic characteristics of these constructions and also treat the criteria of animacy of the syntactic subject and verbal aspect. The constructions we describe are considered to be prototypes, hence they have no clear boundaries and therefore ambiguous cases whose interpretation is not clear can be found in the data. We thus pay attention to several types of these cases. Although all three construction types are to be found also in Modern Czech, the Old Czech constructions considerably differ from the Modern Czech ones. We therefore point out the most important of these differences.

KEYWORDS

reflexivity, Old Czech, reflexive pronoun, spontaneity, agent demotion

KLÍČOVÁ SLOVA

reflexivita, stará čeština, reflexivní zájmeno, spontánnost, deagentizace

1. ÚVOD

V tomto článku se budeme zabývat funkčním spektrem reflexiva *sě/se*¹ ve staré češtině, předmětem našeho zájmu budou tedy různé typy konstrukcí, v nichž se toto reflexivum vyskytovalo. Českému reflexivnímu *se* je v bohemistice věnována značná pozornost,² která se ovšem soustředí především na synchronní studium stavu novočeského, poněkud stranou tak zůstává situace ve starších vývojových fázích češtiny. Zaměřujeme se zde proto na češtinu starou³ a snažíme se podat přehled nejdůležitějších funkcí, které zde reflexivum *sě* plnilo. Vzhledem k tomu, že ucelený popis fungování tohoto reflexiva ve staré češtině dosud chybí,⁴ má tato práce charakter pilotní

1 Obě fonologické varianty zde probíráme bez vzájemného rozlišování, neboť fonologická rovina stojí mimo oblast našeho zájmu. V následujícím textu budeme obvykle pro stručnost uvádět pouze starší variantu *sě*, máme tím však na mysli varianty obě.

2 Srov. např. Havránek (1928), Kopečný (1954), Oliva (2001), Komárek (2001), Fried (2004), Panevová (2008) či Hudousková (2009).

3 V souladu s tradicí rozumíme pojmem „stará čeština“ jazyk od nejstarších památek do roku 1500.

4 Informace tak lze čerpat spíše jen z obecně koncipovaných historických mluvnic, srov. např. Gebauer (1960; 2007), Vážný (1964), Dostál (1967), Trávníček (1962).

studie, jejímž cílem je vnést do dané problematiky základní vhled.⁵ Zároveň věříme, že svým teoreticko-metodologickým přesahem může být práce zajímavá nejen pro bohemisty, nýbrž i pro filology z jiných oborů.

Jednotlivé funkce reflexiva *sě*, o nichž bude řeč, pojímáme jako prototypy. Předpokládáme tedy, že tyto funkce jsou charakterizovány svým prototypickým případem, kterému se jednotlivá užití do různé míry blíží, resp. mohou se od něj do různé míry vzdalovat. Popisované kategorie tedy nemají jasně dané hranice, při analýze konkrétních dokladů proto není namístě otázka, zda doklad do dané kategorie jednoduše patří, nebo nepatří, nýbrž otázka, do jaké míry se danému prototypu podobá. Z teorie prototypů dále vyplývá, že jednotlivé kategorie nejsou diskrétní, může se tedy stát, že se některý doklad do určité míry podobá více prototypům. Proto je třeba počítat i s případy pomezními, kdy dané užití reflexiva není možné jednoznačně klasifikovat, i těmto pomezním případům tedy budeme věnovat náležitou pozornost. Neexistenci jasných hranic dále předpokládáme (v souladu s moderními funkčně orientovanými pracemi⁶) také mezi gramatikou a lexikonem, počítáme tedy s existencí gramaticko-lexikálního kontinua. Proto zde neřešíme otázku, zda je reflexivum v jednotlivých případech součástí slovesného lexému, součástí slovesného tvaru, nebo samostatnou syntaktickou jednotkou, nýbrž zabýváme se vždy reflexivní konstrukcí jako celkem a řešíme, jaké jsou její morfosyntaktické a sémantické vlastnosti.

V tomto článku budeme pracovat s hypotézou, že v průběhu jazykového vývoje dochází k postupnému ústupu reflexiva *se* z funkce zájmena (v akuzativním tvaru) směrem k funkci „pouhého“ gramatického prostředku, tj. k jeho postupné gramatikalizaci. Jak ukážeme, platí, že ve staré češtině bylo toto reflexivum skutečně více zájmenem a méně gramatickým prostředkem, než je tomu v češtině nové, což uvede-nou hypotézu podporuje.

Pro náš výzkum jsme použili vlastní databázi dokladů staročeského reflexiva *sě*, tyto doklady jsme čerpali ze *Staročeské textové banky*.⁷ Aby byla zajištěna chronologická vyváženost databáze, pracovali jsme s rozdělením staročeského období na chronologické vrstvy A–F podle *Staročeského slovníku*, přičemž jednotlivé vrstvy jsou v naší databázi zastoupeny rovnoměrně.⁸ Celkem tato databáze obsahuje 390

⁵ Podrobněji se tomuto tématu věnujeme ve své diplomové práci (Pergler, 2013).

⁶ Srov. např. Bybee (1985, s. 12): „[t]hese three expression types [= lexical expression, inflectional expression, syntactic expression] do not constitute discrete categories, but rather mark off areas on a continuum“, příp. Hopper — Traugott (2003, s. 4): „it is possible to speak of a continuum of bonding between forms that has a looser relationship between forms (i.e., independent words) at one end and tighter relationship (i.e., grammatical affixes attached to stems) at the other“ nebo Fried (2013, s. 12): „KG [= konstrukční gramatika] nepočítá s binárním dělením na gramatiku a lexikon, čímž nastavuje dostatečnou flexibilitu analytických a reprezentativních možností tak, aby výsledný popis odpovídal empiricky doložené dostupnosti lingvistických kategorií a jejich škálovitosti“.

⁷ *Staročeská textová banka* [on-line]. Verze z 28. 1. 2013. Oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. Dostupná na <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx>.

⁸ K vymezení chronologických vrstev viz *Staročeský slovník* (1968, s. 14). Rovnoměrné zastoupení se netýká vrstvy A, která je vzhledem k nižší doloženosti zastoupena menším počtem

dokladů reflexiva *sě* (s vyloučením dokladů reflexiv tantum, která stojí stranou našeho zájmu).

Na základě popsané databáze jsme identifikovali tři časté funkce staročeského reflexiva *sě*, resp. tři časté typy konstrukcí, v nichž se toto reflexivum vyskytuje. Jedná se o konstrukce s akuzativním *sě*, konstrukce spontánnostní a konstrukce deagentní. V následujících kapitolách postupně pojednáme o těchto třech typech konstrukcí, přičemž si budeme všimnout relevantních morfosyntaktických a sémantických vlastností jejich prototypických případů.

2. KONSTRUKCE S AKUZATIVNÍM SĚ

- (1) *proto má kovář kleště, aby se nezžehl* PŘÍSL.FLAŠ, 43v⁹

Příkladem prvního typu konstrukcí je doklad (1). Těchto konstrukcí se účastní tranzitivní slovesa¹⁰ (v reflexivně podobě), ovšem na rozdíl od prototypických tranzitivních konstrukcí, kde se na označovaném ději podílí dvě entity (agens a patiens), zde se účastní děje pouze entita jedna (v uvedeném příkladu jde o kováře). Tato entita přitom zastává obě sémantické role typické pro tranzitivní konstrukce, tedy jak roli agentu (tj. je entitou děj cílevědomě způsobující, v daném příkladu pálcí), tak roli pacientu (tj. zároveň je dějem zasahována, zde pálena). Formálně je takovou konstrukci možné interpretovat tak, že role agentu je zde ztvárněna podmětem (v uvedeném případě nevyjádřeným) a role pacientu koreferenčním reflexivem,¹¹ které je tak v prototypických případech možné pokládat za akuzativní tvar reflexivního zájmena.¹²

V naší databázi je popsaný typ konstrukcí zastoupen 77 doklady (vzhledem ke zmíněným prototypickým efektům, jako je neostrost kategoriálních hranic, je ovšem tuto i další uváděné kvantifikace třeba chápat spíše jako orientační). Sloveso zde přitom vystupuje v širokém spektru tvarů, jak určitých (indikativu různých časů, impe-

dokladů. Pro přehled památek zařazených do databáze a počet příslušných dokladů viz Pergler (2013, s. 37).

9 Zkratky památek citujeme podle *Staročeského slovníku* (1968).

10 Případně deverbativní adjektiva, jak ukazuje doklad *vítaj, kráľu všemohúci, [...] svým milým sě zjevující* MODLKUNH, 146v–147r.

11 Otázkou je, zda je reflexivum *sě* obligatorně koreferenční s podmětem příslušného slovesa. Gebauer (2007, s. 224) uvádí několik příkladů se slovesem v neurčitě tvaru nebo s deverbativním adjektivem, kdy antecedentem zvrátneho zájmena není vyzooměný podmět tohoto slovesa/adjektiva, nýbrž (referenčně odlišný) podmět celé věty, srov. doklad *radosti, jěž buoh milující sě připravil* KRUML. V našich dokladech je však reflexivum vždy koreferenční s (vyzooměným) podmětem příslušného slovesa.

12 Srov. naše označení „konstrukce s akuzativním *sě*“. Za akuzativní zájmenný tvar je ovšem možné reflexivum *sě* pokládat také v některých konstrukcích s reciproční interpretací, takových dokladů je v naší databázi 24 a podrobněji o nich pojednáváme v Pergler (2013, s. 59–63), zde se jim věnovat nebudeme.

rativu i kondicionálu, se zastoupením různých hodnot osoby a čísla), tak neurčitých (infinitiv, participium s-ové a nt-ové), srov. následující příklady:

- (2) *vy sě lékaři vzýváte hříšných důš* DESHRAD, 111V
- (3) *udeři sě u prsi silně i zaplaka baba* DESHRAD, 104V
- (4) *budít sě nad vámi mstítí hněvy, nejsúc dobře syti* PODKU, 21V
- (5) *píte, přátelé, a opíte se, najmilejší!* JAKKAL, 91V
- (6) *v kostele se modlití a v lázně zdrávo jest se mýti* PŘÍSLFLAŠ, 54V
- (7) [*purgrabie*] *sě sám na smirt proradiv* ALXH, 4r
- (8) *svatému sě Prokopu poručě, i jide do uherského krajě* HRADPROK, 26r

Z dalších morfosyntaktických a sémantických vlastností těchto konstrukcí jsme se zaměřili především na (sémantickou) životnost podmětu a slovesný vid. Podmět je u všech našich dokladů životný, přičemž označuje obvykle člověka, příp. další entity chápané jako živé bytosti, např. Boha, čerta či anděla. Nutnost životného podmětu je možno vysvětlit skutečností, že podmět má v těchto konstrukcích roli agentu, a jeho referent tedy musí být schopen cílevědomé aktivní činnosti. Pokud jde o slovesný vid, zřetelně převládá perfektivum (54 dokladů) nad imperfektivem (23 dokladů). Zřejmě to souvisí se skutečností, že jde prototypicky o tranzitivní konstrukce, u kterých je obecně pozornost soustředěna nikoli na průběh děje, nýbrž na jeho výsledek (tj. jeho efekt na patiens), s čímž je sémanticky kompatibilní perfektivní vid (srov. např. Hopper — Thompson, 1980).

V souvislosti s konstrukcemi s akuzativním *sě* je třeba se ještě zmínit o kongruenci doplňku. V nové češtině se může doplněk v těchto konstrukcích shodovat pouze se subjektem, nikoli s reflexivem, což bývá obvykle pokládáno za argument proti chápání tohoto reflexiva jako akuzativního zájmeného tvaru (srov. např. Oliva, 2001, či Hudousková, 2009). Jak ovšem upozorňuje již Havránek (1928), ve staré češtině byla možná (byť nikoli dominantní) i akuzativní kongruence s reflexivem, v naší databázi jsou takové doklady dva (viz příklady 9, 10). To je zásadní rozdíl mezi staročeským a novočeským stavem. Možnost akuzativní kongruence je přitom dle našeho názoru zřetelným argumentem pro zájmenou interpretaci reflexivního *sě*, a uvedený rozdíl tedy podporuje naši hypotézu o tom, že ve staré češtině bylo reflexivní *sě* více zájmenem, než je toto reflexivum v češtině nové.

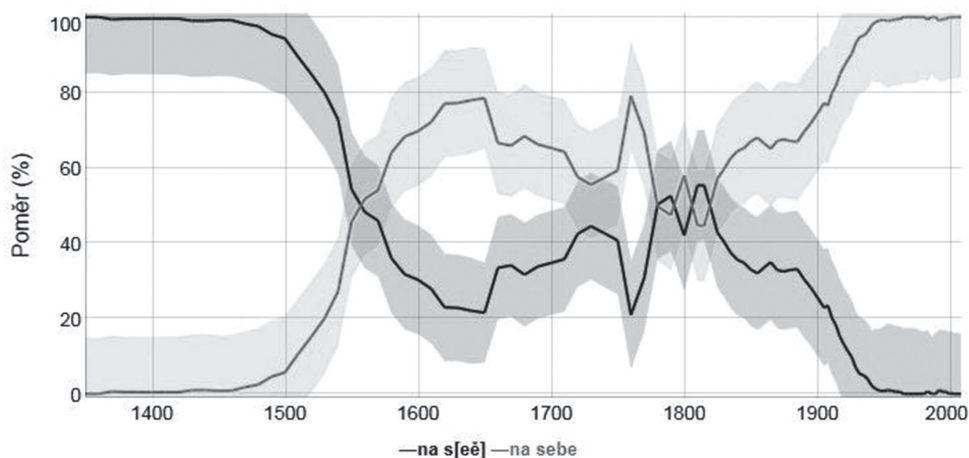
- (9) *ač sě uzříš přemožena, však přemóžeš všecky nepřátely* HVĚZD, 4v
- (10) *račte sě, vecě, hotovy jmieti, chci vám noc sú Ježíš jeti* HRADUMUČ, 79v

Ještě významnější odlišností mezi staročeským a novočeským stavem je pak užívání reflexiva *sě* (jakožto akuzativního zájmeného tvaru) v předložkových frázích. Zatímco v nové češtině se po předložkách s akuzativní rekcí užívá pouze delší tvar *sebe* (kdežto tvar *se* zde vůbec nelze použít), ve staré češtině bylo užití kratšího tvaru v předložkové frázi možné,¹³ srov. následující doklady:

¹³ Do dnešní doby se prepozicionální *se* dochovalo v dřívě fixovaných písňových textech, srov. text písně *Narodil se Kristus Pán*: „človčeství naše [...] ráčil vzítí na se“. (Podle novočeských, resp. dnešních gramatických pravidel by zde musel být tvar *sebe*.)

- (9) [podkoní] *dotud mluvě usta trudi, až žáka na sě vzbudi* PODKŮ, 20r
 (10) viz *za sě, před sebu uzříš* PŘÍSLFLAŠ, 42v

Pro výzkum distribuce tvarů *sě* a *sebe* po předložkách s akuzativní rekcí jsme využili korpusovou aplikaci SyD.¹⁴ Jejich distribuci po předložce *na* zachycuje níže uvedený graf,¹⁵ z něhož zřetelně vyplývá, že ve staré češtině (tj. cca do roku 1500) byla situace zcela opačná než dnes, tj. že se zde po této předložce používal téměř výhradně kratší tvar *sě*, přičemž tato situace se začala rychle měnit až v následujícím období středně-českém. Velmi podobné výsledky přineslo zkoumání distribuce obou variant i u ostatních předložek s akuzativní rekcí.¹⁶ Lze tedy shrnout, že tvar *sě* byl ve staré češtině téměř výhradním tvarem zvrátneho zájmena používaným po předložkách s akuzativní rekcí, čímž se stará čeština zásadně liší od češtiny nové. I tento rozdíl přitom podporuje hypotézu, že ve staré češtině byl zkoumaný tvar více zájmenem než v češtině nové.

3. KONSTRUKCE SPONTÁNNOSTNÍ

- (11) *mají prorocství o tom městě, že by bylo nějaké jezero na těch horách [...] a to jezero že by se mělo někdy protrhnúti a vytopiti město CESTKABK, 185r*

Příkladem druhého typu konstrukcí je doklad (11). Podobně jako v případě konstrukcí s akuzativním *sě*, i těchto konstrukcí se účastní tranzitivní slovesa (v uvedeném dokladu sloveso *protrhnúti*) a označovaného děje se opět účastní pouze jedna entita, nikoli entity dvě (v uvedeném příkladu jde o jezero). Od konstrukcí s akuzativním *sě*

14 Cvrček, V. — Vondříčka, P. (2011): *SyD: Korpusový průzkum variant* [on-line]. Praha: FF UK. Dostupný na <<http://syd.korpus.cz>>.

15 Tento graf včetně podrobných dat je možno nalézt na <http://syd.korpus.cz/sVLSghEJ.dia>.

16 Srov. např. výsledky pro předložky *před/před, pro* a *pod* v Pergler (2013, s. 66–67).

se ovšem tyto konstrukce liší v tom, že zúčastněná entita má pouze roli patientu, nikoli roli agentu (jezero je zde tedy pouze entitou protrženou, nikoli entitou protrhávající). Agens zde vůbec není sémanticky přítomen (tj. jezero by se protrhlo samo od sebe, nikoli tak, že by je někdo aktivně protrhl) a vyjadřovaný děj tedy probíhá spontánně, tj. bez působení agentu.¹⁷ *Patiens* je v těchto konstrukcích vyjádřen podmětem, a reflexivum se zde proto nelze pokládat za (akuzativní) zájmný tvar.¹⁸

Spontánnostní konstrukce jsou v naší databázi zastoupeny 71 doklady. Podobně jako u konstrukcí s akuzativním se se sloveso vyskytuje v různých tvarech, určitých (indikativ různých časů, kondicionál) i neurčitých (infinitiv, participium s-ové). Na rozdíl od prvního typu konstrukcí ovšem není v našich dokladech zastoupen imperativ, což může souviset se skutečností, že imperativ v prototypických případech vyžaduje sémantickou přítomnost agentního doplnění, které u spontánnostních konstrukcí přítomné není.¹⁹ Za pozornost stojí také distribuce hodnot slovesné osoby — z 59 určitých tvarů jsou pouze 4 tvary v jiné než třetí osobě. Tuto distribuci je možné vysvětlit tendencí k neživotnému podmětu (viz dále). Příklady různých tvarů:

- (12) *kdýž se komu hlíza vyvrže pod paži, inhed krev pústěj* HVĚZD, 3v
- (13) *ať se v túž tvář neproměníš jako má dci* DESHRAD, 106r
- (14) *Svatého Prokopa proročstvie se splni* HRADPROK, 25v
- (15) *a množstvie jest ztonulo s koňmi, ješto se s nimi led provaloval* KRONŽIŽKA, 162v
- (16) *tak se zdáše, by v ty časy vsecky se skály sbořily* ALXH, 1r
- (17) *Judáš, sněd, počě se tříesti*²⁰ HRADUMUČ, 78r
- (18) *potom Žižka, zhojiv se a slep jsa na obě oči, i táhl jest do Plzenska* KRONŽIŽKA, 161v

17 Toto je podle našeho názoru stěžejní rys popisovaných konstrukcí, proto pro ně volíme termín „konstrukce spontánnostní“, srov. např. termín „spontaneous event reflexive“ u Fried (2004). Pochopitelně by bylo možné zvolit i jiný z existujících termínů, např. konstrukce antikauzativní, inchoativní, neagentní apod. Havránek (1928) tyto konstrukce označuje jako reflexivní formu slovesa s významem stavovým, což odráží skutečnost, že tyto konstrukce prototypicky slouží k vyjadřování změny stavu.

18 Tranzitivní slovesa prototypicky slouží k vyjadřování dějů. Poněkud dále od tohoto prototypu jsou pak slovesa sloužící k vyjadřování emočních stavů, byť i taková slovesa v reflexivní podobě se někdy spontánnostním konstrukcím relativně blíží, srov. např. doklad *já tomuto nerad, že sem to slyšal, až mi se jakž's srdce zamútilo* HYN, 48v. Tyto případy jsou ale kromě své sémantiky specifické i tím, že je u nich časté dativní doplnění vyjadřujícího proživatele (v tomto případě tvar „mi“), proto je nezařazujeme do níže uváděných kvantifikací.

19 Srov. např. Karlík et al. (1995, s. 600). V méně prototypických případech se ovšem imperativ může vyskytovat i u sloves bez agentního doplnění, případně (u pasivních imperativů) může být vyrozuměným podmětem slovesa v imperativu jiné doplnění než (přítomné) doplnění agentní (např. *buď pozdraven*). Jeden z anonymních recenzentů proto správně upozorňuje, že i u spontánnostních konstrukcí může být imperativ přijatelný (např. *uzdrav se brzy*) a že se u těchto konstrukcí vyskytuje i ve střední češtině. Je proto možné, že při prozkoumání většího množství dokladů by bylo lze nalézt obdobné případy i v češtině staré.

20 Ze synchronního pohledu se může zdát problematické zahrnovat výraz „tříesti se“ mezi konstrukce spontánnostní, neboť toto sloveso není v nové češtině tranzitivní (sloveso *třást*

Pokud jde o životnost podmětu, převládá u spontánnostních konstrukcí podmět neživotný. Neživotný podmět jsme identifikovali u 40 dokladů,²¹ zatímco životný pouze u 23 dokladů. Tendencí k neživotnému podmětu se tedy spontánnostní konstrukce zásadně odlišují od konstrukcí s akuzativním *sě*, kde je podmět vždy životný. Tento rozdíl lze vysvětlit různými sémantickými rolemi, které podmět plní. V případě spontánnostních konstrukcí má podmět pouze roli pacientu, nikoli roli agentu (jako u konstrukcí s akuzativním *sě*), není tedy u něj implikována cílevědomá aktivita a může se tak jednat o neživou věc.

Z hlediska slovesného vidu převládají doklady perfektivní. Dokladů perfektivních je v naší databázi 46, dokladů imperfektivních 25. Převahu perfektivních dokladů je možné vysvětlit sémantikou popisovaných konstrukcí — jak již bylo naznačeno, tyto konstrukce nejčastěji vyjadřují změnu stavu, u které bývá obvykle v centru pozornosti její výsledek, nikoli její průběh. Tendencí k perfektivnímu vidu se spontánnostní konstrukce podobají konstrukcím s akuzativním *sě*.

Spontánnostní konstrukce (chápané ovšem jako samostatné reflexivní lexémy) zmiňuje I. Němec (1968, s. 58–59) v souvislosti s přebudováním korelace tranzitivnost — intranzitivnost v lexikálním subsystému českých sloves. Tato korelace, která byla původně založena na rozdílech v kmenotvorném sufixu (s dvojicemi sloves jako *přilepiti* — *přilnutí*), byla postupně přebudována tak, že intranzitivní člen páru začal být nově derivován pomocí reflexiva *sě* od členu tranzitivního, tj. původní intranzitiva (jako *přilnutí*) byla nahrazena zde popisovanými konstrukcemi spontánnostními (např. *přilepiti se*), čímž se tyto konstrukce staly důležitou součástí systému českých sloves.

V této souvislosti mluví Němec dále o tom, že reflexivum *sě* se stalo znakem intranzitivnosti a došlo k jeho expanzi i k původně nereflexivním intranzitivům (např. *lsknutí se* namísto původního intranzitivního *lsknutí*). Tyto případy ovšem pochopitelně za spontánnostní konstrukce pokládat nelze, neboť nereflexivní podoby příslušných sloves nejsou tranzitivní. Domníváme se, že je lze vysvětlit pomocí Croftova (2000) pojmu kryptanalýza,²² kdy došlo k tomu, že intranzitivita sloves typu *lsknutí* začala být chápána jako formálně nemanifestovaná,²³ a proto bylo k těmto slovesům připojeno reflexivní *sě* jakožto nová formální manifestace intranzitivnosti. Skutečnost,

má instrumentálovou valenci). Ve staré češtině ovšem mohlo toto sloveso mít kromě valence instrumentálové i valenci akuzativní, jak ukazuje doklad *ktož by chtěl dáti tři zrna kolian-drová tomu, kohož zimnice třese, prvé, nežli by ho počala tříesti, spomáhá LÉKJÁDROBRN*, 100v.

21 Do těchto 40 dokladů nezahrnujeme případy, kdy je podmětem infinitiv, příp. vedlejší věta, ač i ty by snad bylo možné chápat jako doklady s neživotným podmětem.

22 „Cryptanalysis is the result of reanalysis of a more subtle relationship between syntactic units and their semantic function. In cryptanalysis, the listener analyzes a covert semantic/functional property of a syntactic unit as not grammatically marked and inserts an overt marker expressing its semantic value“ (Croft, 2000, s. 134).

23 Původně byla manifestována kmenotvorným sufixem, tato manifestace však ve staré češtině přestala být transparentní. Srov. Croft (2000, s. 140): „Cryptanalysis can also occur where the semantic value is overtly expressed, if the value is expressed by a synchronically opaque/nonproductive form.“

že reflexivum se mohlo fungovat jako manifestace intranzitivní, přitom podle našeho názoru vyplývá právě z rozšíření spontánnostních konstrukcí a svědčí tak o jejich důležitosti v rámci staročeského jazykového systému.

4. KONSTRUKCE DEAGENTNÍ

- (19) *do Konstantynapole od Dunaje jeli sme tři neděle, než v počtu mil neviem, co jest, neb se již od Dunaje míle nečtú* CESTKABK, 182v
 (20) *když mne bude zdvíhati a opět zase pokládati, nechť se mnú trefně o vše uhodí, nebť se málem dítěti uškodí* NAUČROD, 10r-10v

Konstrukce deagentní jsou charakterizovány tím, že agens vyjadřovaného děje je odsunut z pozice podmětu, tj. není vyjádřen, případně je vyjádřen jinak než podmětem. Na rozdíl od konstrukcí spontánnostních je ovšem vždy sémanticky přítomen. Např. v dokladu (19) je sloveso čísti (s významem „počítat“), jehož agens je sémanticky přítomen (lze jej parafrazovat jako „lidé cestující do Konstantinopole“), ale není formálně vyjádřen (významem celé konstrukce je, že lidé už od Dunaje nepočítají míle). Na rozdíl od předchozích typů se deagentních konstrukcí mohou účastnit jak slovesa tranzitivní, tak intranzitivní. V případě, že je v deagentní konstrukci sloveso tranzitivní s vyjádřeným patientem, má tento patiens formu podmětu (srov. podmět *míle* v dokladu (19)), pokud naopak patiens tranzitivního slovesa vyjádřen není nebo se jedná o sloveso intranzitivní, je deagentní konstrukce bezpodmětá (srov. doklad (20)).

Deagentní konstrukce jsou v naší databázi zastoupeny 18 doklady,²⁴ z toho ve 14 případech jde o konstrukce s podmětem, ve 4 případech o konstrukce bezpodmět. V porovnání s předchozími dvěma typy konstrukcí je tedy tento typ zastoupen výrazně méně. Na rozdíl od předchozích typů, jejichž doklady byly relativně rovnoměrně rozloženy do všech chronologických vrstev, je navíc deagentizace v naší databázi doložena především ve vrstvách pozdějších: v chronologických vrstvách A-F je počet dokladů (postupně) 0, 1, 0, 4, 5, 8, s jedinou výjimkou tedy doklady pocházejí až z druhé poloviny staročeského období. Zdá se tedy, že tento typ konstrukcí nebyl ve staré češtině příliš častý a začal se výrazněji objevovat spíše až koncem staročeského období.²⁵

Pokud jde o zastoupení slovesných tvarů, výrazně převládá přezens — přítomný je celkem 15 dokladů, pouze po jednom dokladu jsou pak zastoupeny kondici-

²⁴ Takto nízký počet je pro relevantní popis těchto konstrukcí nevyhovující, nicméně jak bude ukázáno, i v rámci tohoto množství se odhalují některé zajímavé tendence. Bylo by však pochopitelně žádoucí získané výsledky ověřit rozsáhlejším výzkumem.

²⁵ O nízkém zastoupení deagentních konstrukcí ve staré češtině se zmiňuje i sekundární literatura, srov. např. „způsob tento [tj. deagentní reflexivní konstrukce] rozmáhá se v jazyku novém příliš; v jazyku starém bývalo častěji passivum vlastní“ (Gebauer, 2007, s. 572). Jak upozorňuje např. Trávníček (1962, s. 34n.), ve staré češtině byl obvyklý jiný, nereflexivní typ deagentizace, srov. doklad *stromové, na nichž sú jabka velmi krásná, a když je rozřeže, tehda sú plna popela* CESTMANDM, 138v. Tento typ již v nové češtině možný není (je ovšem konzervován v některých frazémeh, např. „jako by ho do vody hodil“, „jako když utne“).

onál, složené préteritum a syntetické futurum (které je ovšem jak známo formálně prezntním tvarem perfektiva). Ve všech případech je navíc sloveso ve třetí osobě. Co do zastoupených slovesných tvarů se tedy deagentní konstrukce zřetelně odlišují od předchozích popisovaných typů, u kterých je repertoár tvarů vždy relativně široký. Převahu prezntních tvarů je možné vysvětlit tím, že deagentní konstrukce nejčastěji slouží k vyjádření neaktuálního děje s všeobecným agentem (srov. doklady (21)–(23)). Deagentní konstrukce jsou vhodným prostředkem k vyjadřování takových dějů, neboť umožňují agens nevyjádřit. Prézens je přitom s neaktuálností dobře sémanticky kompatibilní, neboť je v soustavě slovesných časů nejméně příznakovým.

- (21) *když se lýka derú, nu na ně s dětmi* PŘISLFLAŠ, 44r
 (22) *cožť se učiní pro ty věci, vždyť jest hřiech větší neb menší* ŠTÍTĀKLEM, 135r
 (23) *každý se k tomu má vésti jakž moha, aby nade všecko miloval Pána Boha* NAUČROD, 15v

Z hlediska životnosti podmětu převládají v naší databázi doklady s podmětem neživotným. Dokladů s neživotným podmětem je 12, doklady s podmětem životným jsou pouze 2. Z tohoto hlediska se tedy deagentní konstrukce podobají konstrukcím spontánnostním, výrazně se naopak liší od konstrukcí s akuzativním sě. Podobně jako v případě konstrukcí spontánnostních je možné převahu neživotného podmětu vysvětlit jeho sémantickou rolí pacientu. Pokud jde o životnost agentu, ten je v těchto konstrukcích vždy životný a vždy referuje k lidem, což je v souladu se situací v nové češtině.

Z hlediska slovesného vidu převládají doklady se slovesy imperfektivními. Imperfektivních dokladů je 14, perfektivní jsou 4. Převaha dokladů s imperfektivními slovesy pravděpodobně souvisí s již zmíněnou skutečností, že deagentní konstrukce nejčastěji vyjadřují neaktuální, např. obvyklý či opakující se děj, čemuž lépe sémanticky vyhovují imperfektiva než perfektiva. Další vysvětlení je možné hledat také v oblasti funkční typologie: podle pojetí Hopper — Thompson (1980) je třeba u deagentních konstrukcí předpokládat nízký stupeň tranzivity (např. proto, že je v nich obvykle vyjádřen pouze jeden participant děje), který se v mezijazykovém pohledu obvykle pojí právě s imperfektivním videm. Převahou imperfektiv se přitom tyto konstrukce odlišují od obou předchozích typů.

Některé z dokladů deagentních konstrukcí představují ustálené, kanonizované formule, které ve staročeských textech plnily především funkci strukturační, jde např. o konstrukce se slovesy *počínati* a *psáti*, příp. také *čísti*, doklady (24)–(26). Tyto případy představují v naší databázi 5 dokladů z celkových 18, jejich zastoupení je tedy relativně výrazné, a to zejména v případě konstrukcí bezpodmětých, kde jde o 3 ze 4 dokladů. V této souvislosti se proto nabízí otázka diachronního vztahu těchto ustálených formulí k celé kategorii reflexivní deagentizace a její gramatikalizaci, tato otázka představuje jeden z úkolů pro další výzkum.

- (24) *tuto sě počíná o poznání cesty pravé k spasení* HUSDČERKAH, 213r
 (25) *zpráva proti šelmovému času, točičto proti moru [...], ted' se píše* LÉFRANTA, 10r
 (26) *jako sě čte o Davidovi v Prvních knihách králových* JARKAL, 90v

Jak již bylo uvedeno, agens, který je odsunut z pozice podmětu, může být v deagentních konstrukcích buď nevyjádřen, nebo vyjádřen jinak než podmětem. U většiny našich dokladů je nevyjádřen, vyjádřen je pouze v jediném případě (jde o doklad (27)), a to pomocí předložkové fráze s předložkou *od*. Možnost vyjádřit v těchto konstrukcích agens přitom představuje rozdíl mezi staročeským a novočeským stavem, neboť v nové češtině je agens v těchto konstrukcích obligatorně dekonkretizován.²⁶

(27) *rozdělení trojího lidu, jenž se počítá od některých* u víře Kristově CHELČLID, 74r

4. PŘÍPADY POMEZNÍ

Jak již bylo uvedeno, pracujeme s předpokladem, že popsané tři typy konstrukcí nemají pevné, jednoznačné hranice. V praxi to znamená, že mnohé doklady nelze do příslušné kategorie jednoznačně zařadit, v některých případech se pak konkrétní doklady mohou blížit prototypu více kategorií. Takové případy je nutno chápat jako pomezí. Existenci nejednoznačných, pomezních případů přitom nelze pokládat za slabé místo teorie. Teorie se musí přizpůsobovat empirickým datům, nikoli naopak, a pokud v empirických datech nejsou jasné hranice pozorovatelné, není možné takto pojaté hranice adekvátně modelovat ani v rámci teorie. Pomezí případy ovšem nelze pokládat ani za jakési nechtěné, i když s ohledem na empirii trpěné výjimky, kterým není třeba věnovat příliš pozornosti. Naopak — domníváme se, že právě případy pomezí jsou pro teorii jedny z nejužitečnějších, a to zvláště v oblasti diachronního výzkumu, neboť právě tyto případy jsou prototypickými nositeli jazykové změny a právě na nich je tedy nejlépe možné pozorovat a adekvátně popisovat postupný jazykový vývoj.²⁷

Zde se budeme věnovat třem významným skupinám pomezních případů, půjde (1) o méně prototypické případy akuzativního *sě*, (2) o pomezí akuzativního *sě* a spontánnosti a (3) o pomezí spontánnosti a deagentizace.

4.1 MÉNĚ PROTOTYPICKÉ PŘÍPADY AKUZATIVNÍHO *SĚ*

V prototypických případech konstrukcí s akuzativním *sě* platí, že příslušné sloveso se v těchto konstrukcích neliší svou sémantikou od stejného slovesa v nereflexivní podobě, resp. že jediným sémantickým rozdílem je tu referenční totožnost (korefe-

²⁶ Srov. např. Daneš et al. (1987, s. 236). Kopečný (1952, s. 117) ovšem uvádí protipříklady: „pak se toho mnohými pacientsy zneužívá“, „pak se na to od různých lidí poukazuje“. Tyto případy hodnotí autor jako výjimky.

²⁷ Srov. např. Hopper — Traugott (2004), kde se upozorňuje na skutečnost, že právě nejednoznačnost interpretace určité struktury je nutnou podmínkou její reanalýzy, tj. nutnou podmínkou jejího vývoje: „In every instance of reanalysis [...] it is the result of abduction. In some contexts two interpretations were possible, that is, there was at least the potential for ambiguity (also called “opacity”) that allowed for the structure to continue to be analyzed as before, and for a new analysis to be innovated, and then to coexist with the earlier analysis“ (s. 52). Pro modelování jazykového vývoje je tedy detailní popis pomezních případů klíčový.

rence) agentu a patientu. V méně prototypických případech ovšem lze mezi slovesem v reflexivní a nereflexivní podobě identifikovat významové rozdíly. Čím větší tyto rozdíly jsou, tím je daný doklad vzdálenější od prototypu (tím je pomeznější), naopak čím jsou tyto rozdíly menší, tím prototypičtější daný doklad je a tím více je možné pokládat reflexivum *se* za tvar zvratného zájmena.²⁸ Jako příklady různé vzdálenosti od prototypu uvádíme následující doklady:

- (28) *dobré jest [...] dryáku požívati [...] a lehnúti v loži a přikryti se dobře* LÉK FRANTA, 10v
 (29) *však sě k Bohu neobráti, proto Buoh jeho dnón ukráti* HRADPROK, 28v
 (30) *i zjěvi sě jemu anděl s nebe* HRADUMUČ, 81r
 (31) *najprv abych se naučil čísti a psáti, a což potřebného sobě znamenati* Na- učRod, 18r
 (32) *a když sě na ten trh brasta, škorně za věrdunk prodasta* HRADSAT, 125v
 (33) *nebo člověk taký bieše, žebráním sě obchodieše, neb dělati neumieše* HRADPROK, 23v

Předpokládáme, že doklad (28) je nejbližší prototypu, sémantický rozdíl od nereflexivní podoby slovesa *přikryti* zde spočívá pouze v koreferenci agentu a patientu. Větší rozdíly jsou již patrné v dokladech (29)–(31), kde spíše než o událost dvoučlennou jde již o událost jednočlennou. Tyto případy jsou tedy méně prototypické než doklad (28), příslušné významové rozdíly však podle našeho názoru lze pokládat za nutný důsledek referenční totožnosti agentu a patientu. Jinak tomu je v dokladu (32), kde je významový rozdíl mezi reflexivní podobou *bráti se* a nereflexivním *bráti* podstatně výraznější, což lze dokumentovat mj. tím, že reflexivní *bráti se* je na rozdíl od nereflexivního *bráti* slovesem pohybu. Zcela jiný je pak význam reflexivního *obchoditi se* (s významem „zabývat se něčím, věnovat se něčemu“, srov. doklad (33)) a nereflexivního *obchoditi* („obcházet“), uvedený doklad tedy již nelze pokládat za příklad konstrukce s akuzativním *se*.

4.2 POMEZÍ AKUZATIVNÍ SĚ – SPONTÁNNOST

Konstrukce s akuzativním *se* a konstrukce spontánnostní *se* shodují v tom, že děje se účastní pouze jedna entita (vyjádřená podmětem). Liší se ovšem tím, jaké sémantické role tato entita má. U akuzativního *se* má jak roli agentu, tak i roli patientu, u spontánnosti má pouze roli patientu. Případy na pomezí mezi oběma typy konstrukcí jsou

28 Pro toto kontinuální pojetí kategorie akuzativního *se* hovoří podle našeho názoru krom jiného také značná neshoda lingvistů, kteří se tuto kategorii snaží vymezit diskrétně. Paněnová (2008) např. tuto kategorii vymezuje výrazně šířeji než Havránek (1928), Oliva (2001) dokonce předpokládá, že žádné novočeské *se* nelze pokládat za tvar zvratného zájmena. Toto řešení, které opomíjí faktory poukazující na zájmennou platnost reflexiva, je důsledkem skutečnosti, že autor implicitně předpokládá jasnou hranici mezi kategorií zájmena a kategorií částice. Z následné reakce Komárkovy (2001) na Olivův text navíc vyplývá, že se oba autoři ve věci kategorizace reflexiva *se* neshodnou nejen v názorech svých, nýbrž ani na tom, jak interpretovat příslušný názor Havránkův.

proto charakterizovány tím, že u nich nelze jednoznačně rozhodnout, zda příslušný participant má, nebo nemá roli agentu.²⁹ Srov. následující příklady:

- (34) *jestliže se chceš shřieti, tehdy lehni na podlaze* CESTKABK, 184r
 (35) *prvý [lid], jenž cuzé otjímá [...] ten sě zlý lid velmi rozmohl* DESHRAD, 107r
 (36) *[švec] z krčmy vytasě, poběhne jako bez smysla a plachta na něm otvisla [...] přiběhnať do svých katrcí, tu jej žena do nich vstrčí, i svine sě za kamnami* HRAD-SAT, 128r

V dokladu (34) je vyjádřena rada návštěvníkovi lázní, že chce-li se ohrát, má si lehnout na podlahu. Otázkou je, zda je tento návštěvník pouze patientem zahřívání, nebo i jeho agentem. Argumentem pro agentní roli je skutečnost, že (potenciální) proces zahřívání je zde způsoben jeho volným rozhodnutím a následnou cílevědomou činností (lehnutím), nicméně samotný způsob zahřívání je způsobem zřetelně pasivním, návštěvník se na něm sám aktivně nepodílí, což je spíše argumentem pro roli pouze patientní. Podobně v dokladu (35) je otázkou, zda proces rozšíření zlého lidu je výsledkem cílevědomé činnosti tohoto lidu, nebo k němu došlo spontánně. Vzhledem k tomu, že lidem jsou zde míněni zloději, kteří obvykle netvoří jednotnou skupinu usilující o své rozšíření, nýbrž spíše jedná každý samostatně a cílem jejich usilování je obohacovat se krádežemi, předpokládáme, že v tomto případě o cílevědomou aktivitu spíše nejde a příhodnější interpretací je tu tedy interpretace spontánnosti.³⁰ V dokladu (36) pak jde o to, do jaké míry je svinutí výsledkem ševcova úsilí, resp. do jaké míry je tento děj na jeho vůli nezávislý. Předchozí kontext přitom ukazuje spíše na nižší stupeň relevance jeho vůle (vyběhne „jako bez smysla“, do chatrče nevejde sám, nýbrž vstrčí jej do ní žena apod.), tedy na jeho roli pouze patientní. Uvedené doklady tedy hodnotíme jako pomezí.

4.3 POMEZÍ SPONTÁNNOST – DEAGENTIZACE

Společným rysem spontánnostních a deagentních konstrukcí je, že podmět vyjadřuje patiens příslušného děje.³¹ Rozdíl spočívá v tom, že zatímco u deagentních konstrukcí jde o děj působený agentem, tj. agens je zde sémanticky přítomen, v případě konstrukcí spontánnostních jde o děj probíhající bez působení agentu. Pomezí případy pak představují ty doklady, kde nelze jednoznačně rozhodnout, zda děj je, nebo není působený agentem, srov. např. doklady (37)–(38):

²⁹ Rozdíl mezi prototypy obou konstrukcí spočívá též v tom, že u akuzativního sě jde o událost dvoučlennou, zatímco u spontánnosti o událost jednočlennou. Jak jsme ale již ukázali, skutečnost, že je událost chápána jako jednočlenná, nemusí znamenat, že jde o spontánnostní konstrukci, neboť jako jednočlenná událost jsou interpretovány i některé doklady uvedené v oddílu 4.1.

³⁰ Komplikovanější by ovšem byla např. situace, kdy by v podobné konstrukci výraz „lid“ referoval k nějakému kmeni nebo národu — zde by mohla být přijatelná i interpretace, že takový lid o své rozšíření opravdu usiloval.

³¹ V případě deagentních konstrukcí jde pochopitelně pouze o konstrukce s podmětem, u konstrukcí bez podmětu patiens není přítomen.

- (37) *pekáčky teničké dělají a ty vložíec na pánvičku a pod tu pánvičku naklade kravích lajn a to jest jich pec. A jiných sem pecí neviděl u nich. A což se tiem ohněm nedopeče, ostatek na slunci dosuší* CESTKABK, 187r-v
- (38) *tuto se počíná kronika* DALV, 1r
- (39) *mezi Božím narozením a najbližší neděli potom, ještoť se masopust počíná* LÉK FRANTA, 8r

V dokladu (37) se jedná o děj „dopečení“, tento děj je možné buď interpretovat tak, že agentem jsou lidé (srov. možnost parafráze „co lidé tím ohněm nedopečou“), nebo tak, že děj probíhá bez působení agentu, spontánně. Jako argument pro první interpretaci může sloužit skutečnost, že v celém širším kontextu jde o děje s všeobecným agentem. Naopak pro spontánnost hovoří fakt, že samotné pečení probíhá bez přímého působení lidí, jako pomocný argument navíc může sloužit skutečnost, že jde o sloveso perfektivní a pozornost je zde soustředěna na výsledný stav, nikoli na samotný děj, což jsou charakteristiky typické spíše pro spontánnost.

Jako nejednoznačný je třeba interpretovat také doklad (38). Spontánnostní čtení je možné parafrázovat jako „zde začíná kronika“, deagentní interpretaci vystihuje parafráze „zde je začata kronika, zde někdo začíná kroniku“. První interpretaci lze podpořit existencí dokladů typu (39), kde jde velmi pravděpodobně o konstrukci spontánnostní. Na druhou (deagentní) interpretaci naopak ukazují jednak doklady typu (24), kde je vzhledem k absenci podmětu spontánnostní interpretace obtížně obhajitelná, jednak také významová a funkční podobnost s doklady typu (25), kde je vzhledem k lexikální sémantice slovesa spontánnostní interpretace prakticky vyloučená.

Za pozornost stojí způsob, jakým přistupuje k reflexivní podobě slovesa *počínati* *Staročeský slovník*. Zatímco konstrukce s podmětem typu (38) řadí k reflexivnímu lexému *počínati se* (tj. předpokládá zde spontánnostní čtení), doklady bezpodměté typu (24) řadí k nereflexivnímu lexému *počínati* (tj. chápe je jako deagentizaci). Toto řešení (které nepokládáme za adekvátní, neboť předpokládá, že se v těchto konstrukcích jedná o dva různé lexémy v závislosti na tom, zda konstrukce obsahuje podmět) demonstruje úskalí představy o jasných hranicích mezi kategoriemi a mezi jednotlivými lexémy a zároveň potvrzuje náš názor, že případy typu (38) je nutno chápat jako pomezí.

5. ZÁVĚR

V tomto článku jsme se zabývali funkčním spektrem staročeského reflexiva *se*, přičemž jsme se zaměřili na ty jeho funkce, které jsou blíže gramatickému pólu gramaticko-lexikálního kontinua, tj. jsou sémanticky obecnější, v důsledku toho méně vázané na lexikální obsazení a tudíž častěji zastoupené. To nám umožnilo kategorizovat 166 z 390 zkoumaných dokladů,³² které jsme popsali jako tři typy reflexivních

32 Předpokládáme, že ve zbývajících dokladech jde nejčastěji o funkce bližší lexikálnímu pólu kontinua, jejich popisu by bylo vhodné věnovat další výzkum.

konstrukcí — konstrukce s akuzativním *sě*, konstrukce spontánnostní a konstrukce deagentní. Podali jsme popis a porovnání jejich prototypických vlastností, přičemž jsme se soustředili zejména na jejich valenční strukturu (z hlediska formálněsyntaktického i sémantického), životnost jednotlivých argumentů, slovesný vid a slovesný tvar, všimli jsme si také relativní četnosti zastoupení jednotlivých dokladů. Jednotlivé typy konstrukcí jsme nevymezovali diskrétně, nýbrž jako funkční prototypy, pozornost jsme proto věnovali také (z teoretického hlediska důležitým) případům méně prototypickým a pomezním.

Pokud jde o rozdíly mezi stavem staročeským a novočeským, pracovali jsme s hypotézou, že ve staré češtině bylo reflexivum více zájmenem a méně gramatickým prostředkem než v češtině nové, což vyplývá z předpokladu jeho postupné gramatikalizace. Zjištěné rozdíly uvedenou hypotézu podporují: jde zejména o používání reflexiva *sě* po předložkách a možnost akuzativní kongruence doplňku (tj. *sě* bylo více zájmenem) a také o nízké zastoupení deagentizace (*sě* bylo méně gramatickým prostředkem). Důležitým rozdílem je též možnost vyjádření agentu v deagentních konstrukcích. Popsané rozdíly ukazují, že v oblasti reflexivity došlo od dob staročeských k výraznému vývoji, detailní popis tohoto vývoje představuje úkol pro další výzkum.

LITERATURA

- BYBEE, J. L. (1985): *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- CROFT, W. (2000): *Explaining Language Change: An Evolutionary Approach*. Harlow: Longman.
- DANEŠ, F. — GREPL, M. — HLAVSA, Z. et al. (1987): *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.
- DOSTÁL, A. (1967): *Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 2. Časování*. Praha: SPN.
- FRIED, M. (2004): Czech Reflexivization and the Invariance Principle Revisited. *Slavic and East European Journal*, 48, s. 627–653.
- FRIED, M. (2013): Pojem konstrukce v konstrukční gramatice. *Časopis pro moderní filologii*, 95/1, s. 9–27.
- GEBAUER, J. (1960): *Historická mluvnice jazyka českého. III. Tvarosloví. 1. Skloňování. 2. vyd.* Praha: ČSAV.
- GEBAUER, J. (2007): *Historická mluvnice jazyka českého. IV. Skladba. 2. vyd.* Praha: Academia.
- HAVRÁNEK, B. (1928): *Genera verbi v slovanských jazycích. Díl I*. Praha: Královská česká společnost nauk.
- HOPPER, P. J. — THOMPSON, S. A. (1980): Transitivity in grammar and discourse. *Language*, 56, s. 251–299.
- HOPPER, P. J. — TRAUOGOTT, E. C. (2003): *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUDOUSKOVÁ, A. (2009): Dvě funkce klitiky *se*: různé, a přece stejné. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 295–304.
- KARLÍK, P. — NEKULA, M. — RUSÍNOVÁ, Z. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- KOMÁREK, M. (2001): Několik poznámek k Reflexi reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 207–209.
- KOPEČNÝ, F. (1954): Pasívum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso. In: *Studie a práce lingvistické I*. Praha: ČSAV, s. 224–247.
- KOPEČNÝ, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha: SPN.
- NĚMEC, I. (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia.
- OLIVA, K. (2001): Reflexe reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 200–207.
- PANEVOVÁ, J. (2008): Problémy se slovanským reflexivem. *Slavia*, 77, s. 153–163.

PERGLER, J. (2013): *Distribuce a funkční využití staročeského reflexiva „sě“*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
Staročeský slovník: úvodní stati, soupis pramenů a zkratk (1968). Praha: Academia.

TRÁVNÍČEK, F. (1962): *Historická mluvnice česká. III. Skladba*. Praha: SPN.

VÁŽNÝ, V. (1964): *Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 1. Skloňování*. Praha: SPN.

Jiří Pergler | Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FFUK | nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
ji.perg@seznam.cz